

В.В.Грабовецький

СТОЛИЦЯ РОСТИСЛАВИЧІВ І РОМАНОВИЧІВ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ XII-XIII СТОЛІТЬ (ДО 1100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ГАЛИЧА)

Галич як столиця Галицько-Волинської держави був свідком багатьох дипломатичних місій, звідки надсилалися з галицького княжого двору послани в різні європейські держави - Польщу, Угорщину, Візантію, Німеччину, а звіди приїздили посольства у галицький град.

Як відомо, династію галицьких князів започаткував Ростислав, внук Ярослава Мудрого. Він, за словами автора Київського літопису, був "муж доблесний в бою, а на зріст ставний і красен лицем і милостивий, і до убогих" [1, с.103]. З Прикарпаття він переїхав у Тмутаракань, де князував, а в 1066 р. його отруїв посланець з Візантії. З того часу можна говорити про галицько-візантійські політичні відносини.

Після Ростислава прикарпатський престол успадкували три його малолітні сини - Рюрик, Василько й Володар. Їм довелося важко закріплювати за собою ці уділи через прагнення Польщі й Угорщини захопити ласий шматок тодішньої Галицької України. Брати, які мирно жили між собою 30 років і відстоювали батьківську спадщину, лише після Любецького з'їзду князів 1097 р. перестали бути князями-ізгоями й міцно закріпилися у своїх трьох уділах - Перемишльському, Звенигородському і Тереховлянському. Як писав М.Грушевський, "молоді, здібні, енергійні, а при тім і досить неперемінливі, здається в способах боротьби, вони встигли оборонити свою позицію, хоч і по великих небезпечностях, пригодах і стратах..." [2, с.409].

Василько присягнувся обороняти Галичину перед небезпекою Польщі й Угорщини та обіцяв виступити проти половецької навали. Так було започатковано боротьбу

галицької княжої трійці - Василька, Рюрика й Володаря - проти поляків, угрів і половців.

Волинські князі попросили допомоги в угорців, і сам король Коломан виступив проти Ростиславичів, але під Перемишлем 1099 р. його було розбито, загинуло до 40 тисяч вояків. "Перемишльська битва ослабила також і угорські апетити на Галичину", - писав Михайло Грушевський.

Князь Василько, намагаючись стримати наступ поляків, за допомогою половців здійснив похід у Польщу. Київський літописець згадував, що в 1092 р. "половці з Васильком Ростиславичем пустошили ляхів" [1, с.131]. На поляків ходив і Володар, якого ляхи навіть полонили у 1122 р. і отримали від Василька викуп за брата - 20 тисяч гривень.

Цікаво й те, що князь Василько намагався колонізувати Пониззя (Поділля) деякою частиною розгромлених турків і болгар після візантійських війн та печенізько-половецьких нападів.

Ще за часів трьох Ростиславичів на арену виступає наддністрянський Галич. М.Грушевський писав: "Сим колонізаційним рухом треба пояснити те значення, яке в першій половині, і то видно - ще за Василька, здобуває собі задністрянський Галич. В 1090-х роках столицею Василька уважався Теревовль, але здається ще перед смертю Василька старшим столом став Галич. В усякім разі - не пізніше, як у 30-х рр. став він столицею полудневої Галичини. а в 40-х стає вже столицею цілої Галичини" [2, с.416].

Із чотирьох синів Ростиславичів виділяється Володимирко Володаревич, який у 1141 р. об'єднав усі уділи в одне князівство з основною столицею в Галичі. Володимирку припало велике випробування - не лише утримати досить велику державу, але й боронити її від зазіхань київських і чернігівських князів, зупинити агресію поляків і угорців, зміцнити свої дружні відносини з Візантією. Стримуючи мечем, дипломатією і хитрістю київських князів, Володимирко зупиняє спроби агресії Польщі й Угорщини. Київський князь Всеволод, розширюючи свій вплив, заручився підтримкою Болеслава Кривоуста, сина польського князя, це творило небезпеку для держави Володимирка. І коли у 1144 р.

Всеволод з іншими покірними князями та з польськими полками почав наступати на Володимирка, останній звернувся до угорського короля Гейзи, який вислав йому на допомогу бана Белуша. Баталії почалися із Звенигородської фортеці. Але Володимирко хитромудро покорився Всеволоду. Його відносини з польськими правителями залишилися і далі ворожими.

Ще більше загострилися відносини Володимирка з Угорщиною після Перемишльського побоїща, де угри зазнали катастрофічної поразки. За даними угорських хронік, умираючий король Коломан заповів сину помститися русичам за невдачі 1099 року. Ростиславичі в 1123 р. виступали з угорським королем спільно. Ця приязнь збільшилася за угорського короля Бели Сліпого (1131-1141). Згодом його син Гейза одружився із сестрою київського князя Ізяслава, тому Бела став на його сторону. Внаслідок цього шлюбу Володимирко нав'язує відносини з Візантією, імператором Мануїлом, який ще від хрестового походу 1147 року стає у ворожі відносини з Угорщиною.

Київський князь Ізяслав не міг примиритися з тим, що Володимирко зайняв волинські землі, а тому почав у 1152 р. наступ на галицького князя. Він заручився допомогою з боку Гейзи і пішов на Перемишль. Сили були нерівними і Володимирко дипломатично помирився з Гейзою, а той примусив Ізяслава помиритися з галицьким князем. Останній навіть "цілував хрест" і пообіцяв повернути Києву волинські гради.

Відносини Ярослава Осмомисла, сина Володимирка, з Польщею та Угорщиною спочатку його князювання залишалися спокійними. Угорський король не втручався в справи Галича. Автор "Слова о полку Ігоревім" писав, що Ярослав "підперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королеві шлях" [3, с.80], тобто належно охороняв кордони Галицького князівства, які проходили через Карпати.

Але з часом, після смерті Гейзи (1161), стосунки Ярослава з новим королем Стефаном III загострилися. Останній, намагаючись заручитися підтримкою Галича у боротьбі проти Візантії, хотів одружити свого сина з дочкою Осмомисла,

але нічого не вийшло. Галич пішов на зближення з Константинополем: галицький князь порозумівся з Візантією відносно Придунайського Берладського уділу. Братанич імператора, Андроник Комнин, перед небезпекою арешту утік до Галича і тут перебував деякий час, де його гостинно прийняв Ярослав Осмомисл, а потім, коли наступило перемир'я між цісарем і втікачем галицький князь відпустив його у Візантію з почесною. Про це лаконічно згадано в Київському літописі: "У рік 6673 (1165). Прибіг із Цесарограда братан цесарів кир Андроник до Ярослава в Галич. І прийняв його Ярослав із великою приязню, і дав йому Ярослав декілька городів для піддержки. Але потім прислав цесар (грецький Мануїл Комнин) двох митрополитів, кличучи його до себе, і Ярослав одпустив (Андроника) до нього з великою честью, приставивши до нього (Андроника), єпископа свого Кузьму і двох мужів своїх найзнатніших" [1, с.286].

У відносинах між Галичем і Краковом дещо змінилося, у зв'язку із втечею княгині Ольги із сином Володимиром за підмогою галицьких бояр. Річ у тім, що Ярослав жив позашлюбом з Настусею Чагрівною. Польща прийняла у себе княгиню-втікачку і князь мусив покоритися, "цілувати хреста" та помиритися з княгинею, а нещасну Настусю спалили бояри.

Цікавий вислів автора "Слово о полку Ігоревім": "Стріляєш ти з батьківського золотого простолу на султанів, що за землями" [3, с.80], очевидно, натяк на плановий третій хрестовий похід німецького імператора Фрідріха Барбаросси проти султана Саладіна, що відбувся в 1189-1192 р. і в якому, на думку деяких дослідників, мали брати участь полки Ярослава із Галича.

Із смертю Ярослава Осмомисла у 1187 р. загострилися угорсько-галицькі відносини. Сталося так, що син Ярослава, князь Володимир, мусив утікати від бояр в Угорщину разом з дружиною. Король Белла "силоміць одняв добиток і всадив його в башту з жоною його", а сам віроломно увірвався в Галич з військами і посадив на трон свого сина Андрія. Угорці гнобили галичан і цим викликали проти себе незадоволення. Тоді бояри запросили на трон сина Івана Берладника, Ростислава, який приїхав до Галича.

Тим часом Володимир вирвався з угорської неволі, утік до Німеччини і, за допомогою імператора Фрідріха Барбаросси (якому зобов'язався щорічно платити 2 тисячі гривень), повернув собі галицький трон, на якому правив ще 10 років (1188-1198).

По смерті Володимира Ярославовича в Галичі сів на княжий трон волинський князь Роман Мстиславович (1188-1205). Він так мудро провадив внутрішню і зовнішню політику, що про нього заговорили не лише на всій Україні - Русі, але й в європейських країнах називали "вікопомним самодержцем всієї Русі", "великим царем", "царем в Руській землі".

Князь Роман підтримував міцні зв'язки з Візантією, Угорщиною, брав участь у битві на Мозгані в Польщі (1195) на стороні князів Казимировичів проти Мешка, був у близьких стосунках з угорським королем Андрієм і навіть мріяв іти походом на Саксонію.

В історіографії існувала думка, що були якісь зв'язки Романа з Ватиканом і Папа Інокентій III мав надіслати йому в Галич корону. М. Грушевський вважав це легендою [2, Т. II, с. 11-12].

Роман мав зв'язки з Візантією. В історичній літературі встановилась думка, що перед наступом хрестоносців на столицю Візантії Константинополь імператор Олексій III Ангел покинув свою столицю і прибув у Галич, до князя Романа. Про це довідуємося із праці польського історика XV ст. Яна Длугоша, який у своїй праці пише, що Асхаріус (так він називає імператора Олексія III Ангела) перед здобуттям Константинополя утік спочатку до Херсонеса в Причорномор'ї, а звідти прибув у Галич, де його гостинно прийняв галицький князь. За Я. Длугошем, пізніші хроністи, М. Бельський і М. Кромер, також підтвердили утечу візантійського імператора в Галич.

В Густинському літописі записано, що коли хрестоносці "прийдоша ко Цариграду морем, и обретоша Алексея Ангела царя греческого неготова, их же Алексей убоялся, к сему же яко не имея Грецах никого же себе приязного, сего ради оставив царство Исаакию, ослеплен кому брату своему, а сам со своими бояри и со множеством богатства і сокровищ

побеже в русську землю, к Роману Мстиславичу в Галич" [4, с.327].

З цими фактами погодилися інші науковці. Однак київський історик М.Котляр у 1966 р. у своїй статті "До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 році" [5, с.112-117] намагався спростувати цей факт. Він вважає, що це фантастична версія, яка призводить до хибного розуміння русько-візантійських відносин початку XIII ст., мовляв такі історики як В.М.Татіщев, Д.С.Ліхачов, Н.Дашкевич, Б.О.Рибаков у своїх працях "були менш категоричними у ствердженні цієї версії, ніж сучасні". М.Котляр, посилаючись на візантійського письменника другої половини XII - початку XIII ст. Нікиту Хоніята, сучасників IV хрестового походу Вільярдуена та Георгія Акрополіта, вважає, що імператор Олексій довго поневірявся у Греції, Пелопонесі, Генуї, Македонії, а потім, ув'язнений в монастирі св. Іакінфа, помер, отже не міг бути у Галичі.

Всі ці докази М.Котляра малопереконливі. По-перше, сучасники IV хрестового походу Н.Хоніат, Вільярдуен і Г.Акрополіт, які писали про цю подію, з тих чи інших причин не згадували про втечу імператора до Галича. По-друге, відомий історик Я.Длугош, напевно, мав відомості про це з джерел, які не збереглися до нашого часу. По-третє, той же Татіщев таки визнає, що імператор-утікач приходив до Романа Галицького [6, с.257]. За ним М.Дашкевич, посилаючись на Длугоша, прямо писав: "Після здобуття Константинополя хрестоносцями візантійський імператор утік до Галича" [7, с.96]. Академік Б.О.Рибаков виразно стверджує, що у Романа Мстиславовича шукав притулку візантійський імператор Олексій III Ангел, вигнаний в 1204 р. рицарями-хрестоносцями [8, с.217]. Тому можемо стверджувати: категоричний висновок М.Котляра, що "слід переглянути версію про втечу імператора до Галича", не має під собою переконливої основи і залишається лише спробою створити нову версію цієї події.

Очевидно Візантійський імператор дійсно прибув до Галича, адже слава могутнього правителя була відома в Європі, а прихід перед 39 роками згаданого Андроника

підтверджує, що Галич - столиця могутньої держави Романовичів - привертав увагу відомих імператорів, які підтримували з ним дипломатичні відносини, а у випадку своєї небезпеки знаходили тут надійний притулок.

У 1185 р. згаданий Андроник із Візантії намагався знову повернутися до Галича, але це йому не вдалося. У 1200 р. в Константинополі побували послы з Галича з дипломатичною місією.

Здається, чи не найбільше активізувалися міжнародні відносини Галицько-Волинської держави за князювання Данила Романовича. Це був період важких випробувань, коли Данилу доводилося бути не лише мужнім воїном, полководцем, але й розумним дипломатом, щоб у складних умовах тогочасної Європи. всупереч загарбницьким планам Польщі, Угорщини, Литви, хрестоносців, а потім і хана Батия, зберегти Галицько-Волинську державу, яку йому залишили у спадщину попередники. Данило, лавіруючи між Будапештом, Краковом, Вільно, Ватиканом, а потім Сараєм, зберігав недоторканість рубежів своєї князівсько-королівської держави Романовичів.

Після смерті Романа княгиня Анна опинилася перед небезпекою боярських заколотів і спочатку утекла з малими синами Данилом і Васильком у Володимир на Волинь, а потім пішла під опіку угорського короля. Останній, спритно використавши це, окупував Галич своїми військами.

Раптова смерть Романа викликала неспокій у країні. Над Романовою спадщиною нависла небезпека, повернулися "крамольні" бояри з Пониззя, куди їх було вислано раніше, а цим уже вкотре, скористалися правителі Польщі й Угорщини і вирішили захопити Галицько-Волинську державу. І так з 1205 р. по 1221 р. бояри то ставили своїх князів, то запрошували угорців.

У 1208 році у Галич увійшли угорські гарнізони на чолі з жорстоким воєводою Бором Лисим, а на княжий трон посадив король свого сина Коломана. Угорці почали пригнічувати галичан. Щоб утвердитися на галицькому троні, король Андрій домовився з польським королем Лешком у Спіші (1214 р.) про розподіл Галичини й Волині шляхом родинних зв'язків. Маленьку Соломію, дочку Лешика,

обвінчали з сином Андрія, Коломаном, і просили Папу Інокентія III коронувати їх. Літописець писав: "Осьнь 1214 р. І вподобав король Андрій раду его Пакославову, і зустрівся з Лестьком у (городі) Спіші, і взяв дочку його (Соломею) за сина свого"[1, с.374].

Угорський гніт викликав гнів галичан, які запросили собі на допомогу новгородського князя Мстислава Удатного, який з юним Данилом тричі виганяв угорців із Галича (в 1219, 1221 і 1229 рр.).

За той час Данило поступово оволодів Волинню, а після смерті Мстислава Удатного визволив Галич з-під кількадесятилітнього панування угорців. У березні 1238 р. Данило прибув зі своїми воїнами під Галич і закликав його мешканців не терпіти іноземних правителів. Галичани запросили його у град, Данило сів на батьківський трон, а над столицею замайорів Данилів прапор[1, с.393].

Ще перед походом на Галич Данилові довелося зустрітися в бою з хрестоносцями, які, підкоривши собі прибалтійські народи, захопили у 1237 р. град Дорогочин, не без допомоги польського князя Кондрата Мазовецького. "Данило сказав: "Не гоже є держати отчину нашу крижевникам - темпличам, тобто соломоничам. І пішли вони на них із великою силою, узяли город (Дорогочин) місяця березня і старійшину їх Бруна схопили, і воїв захопили і вернулися обидва у Володимир"[1, с.392].

Дорогочинське побоїще... Визволення Галича з-під угорської кормиги... Здавалося, що відроджується державна спадщина Романовичів і Данило зуміє промножити славу Галицько-Волинської держави. На жаль, Батиева навала перекреслила плани Данила Галицького.

Розгромивши стольні міста Північно-Східної Русі, орда Батия вдерлася на територію Південно-Західної України-Русі, страшною навалою пройшла від Переяслава до Києва, і далі, углиб Галицько-Волинської держави, знищуючи Данилові гради. Із сумом писав літописець: "Прийшов він (Батий) до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів, багато, що їм нема числа"[1, с.398]. Багато галицько-волинських градів лежало

в руїнах, значна частина їх мешканців була полонена, інші загинули в боях або були стяті шаблею татарина.

У цей трагічний час вороги галицького трону не дримали і вирішили завдати йому удар. Зібралася ціла коаліція - угорські війська, очолені зятем короля Бели Ростиславом, сином Чернігівського князя Михайла та воеводою "гордим Філем" (той самий, що врятувався ще в 1221 році в Галичі). Їм допомагали галицькі бояри.

Загарбники захопили Перемишль, але під Ярославем 17 серпня 1245 р. полчища угрів були вщент розбиті галицькими князями Данилом і Васильком, полоненого воеводу Філю і деяких зрадників галицьких бояр убили. Таким чином галицький трон був урятований.

У своїй антиординській політиці Данило робив спробу, з одного боку, втягнути в цю боротьбу західноєвропейські держави, а з іншого - внутрішньо підготуватися до двобою через розбудову нових градів і зміцнення столиці Галича. Він також сподівався на допомогу Папи Інокентія IV. Останній на Лівонському соборі в 1241 р. закликав західних правителів на хрестовий похід проти орди Батия. З цією метою Папа прислав королівську корону, якою коронувався Данило у 1253 р. в Дорогочині [1, с.413].

Здається, був не зовсім правий і наш великий історик Михайло Грушевський, коли писав, що Данилова "дипломатія хаотична. Його політика супроти татар короткозора, непевна, уривочна. Він не вмів ані зорганізувати якогось ширшого союзу руських князів, ані опертися на народних масах" [2, т.3, с.91]. Надто складно було Данилові організувати таку коаліцію серед суперечностей, які тоді існували між князями в південно-західній Україні-Русі. По-друге, йому не вдалося через папський престол організувати хрестовий похід проти татар, бо сам Папа не зміг організувати коаліцію західноєвропейських монархів. По-третє, йому дуже перешкождали своїми підступами самовладні бояри, які покладалися на підтримку інших князів або сусідніх держав. По-четверте, досить неприхильними до Данилової держави були сусідні правителі Литви, Польщі, Угорщини і Хрестоносці. По-п'яте, вдалим дипломатичним кроком Данила

можна вважати те, що, заради порятунку від орди, він пішов до Батия, окрім того він зміцнював старі і будував нові міста-фортеці і навіть зміг відтіснити ординського темника Куремсу з Подніпров'я. І взагалі, надто сильна була за Батия Золота Орда, щоби можна було їй протистояти. До того ж Батий, замість Куремси, вислав проти Данила найжорстокішого темника Бурундая, який за словами літописця "прийшов... безбожний, лютий, з безліччю полков татарських, з великою силою" [1, с.420].

З часів Ростиславичів, а далі за Романовичів, Галицько-Волинській державі загрожувала агресія з боку литовських племен, які нападали на волинські землі. Князь Роман неодноразово виступав із Галича з полками на литовців і зумів їх так приборкати, що польський хроніст М.Стриковський зазначав, що Роман полонених литовців притягав до важких робіт. Недарма з'явилася приказка, яку промовляли, тягнучи плуга, полонені литовці: "Ой, Романе, Романе, лихом живеш, Литвою ореш".

Був період, коли над Литвою панували галицькі князі. З цього приводу Михайло Грушевський писав: "Світла зірниця блиснула була Даниловичам в землях литовських; один з них Шварно, дістав навіть великокнязівський стіл на Литві, але вмер скоро, і ся комбінація пропала; згодом галицькі князі тратять всякі впливи в землях литовських, а далі Литовське князівство стає небезпечним сусідом і починає простягати руки й на галицько-волинські землі" [9, с.127].

Після того, як Данило, через підступних галицьких бояр, переніс свою столицю до Холма, син Лев князював у Львові, а далі його наступники правили у Володимирі на Волині, Галич поступово втратив своє значення у внутрішній і зовнішній політиці.

1. Літопис Руський./За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. - К., 1989. - С.103, 131, 252-253, 286, 373, 374, 393, 373, 398, 404, 413.

2. Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.2. - Львів, 1905. - С. 409, 416; Т.3. - С.11-12.

3. Слово о полку Ігоревім. - К., 1952. - С.80.

4. Полное собрание русских сводов. - Т.2: Ипатьевская летопись. - СПб, 1843. - С. 327.

5. Укр. историч. журн. - №1, 3. - 1966. - С.112-117.

6. Татищев А. История Российская. - Москва-Ленинград, 1964. - С. 257.

7. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным источникам. - К., 1873. -С. 96.

8. Рыбаков Б.А. Первые века русской истории.- М., 1964 - С.217.

9. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. - К., - Відень, 1921. - С.127.

A study throws light upon the history of the Halych-Volyn principality at the time of the Rostislavovich and Romanovich dynasties' rule. Going over numerous primary sources, largely chronicles and foreign annals, the author analyses the foreign policy of the Halychian statesmen. An emphasis is laid on the place and role of the Halych - Volyn State in the international relations of XII-XIII cc.